

نوع مقاله: ترویجی

بررسی آثار و پیامدهای تکوینی و تشریحی حرام خواری از منظر آموزه‌های قرآن کریم

حسن نورمحمدی / طلبه درس خارج حوزه علمیه قم و کارشناس ارشد فلسفه علوم اجتماعی دانشگاه باقرالعلوم

hasannornor66@gmail.com

orcid.org/0000-0001-7854-5228

m.firoozmehr@gmail.com

محمد مهدی فیروز مهر / استادیار گروه تفسیر پژوهشکده فرهنگ و معارف قرآن قم

 <https://creativecommons.org/licenses/by-nc/4.0>

پذیرش: ۱۴۰۲/۰۴/۲۹

دریافت: ۱۴۰۲/۰۲/۲۴

چکیده

سعادت و سلامت انسان از جمله مسائل مهمی است که در قرآن کریم به آن پرداخته شده است؛ و از سویی دیگر در جامعه کنونی با توجه به وجود آسیب‌ها و تهدیدهای مختلف، سعادت و سلامت انسان معاصر بیشتر مورد توجه قرار می‌گیرد. لذا حرام خواری و آثار آن از جمله مواردی است که سعادت و سلامت انسان، بخصوص انسان کنونی را تحت تأثیر قرار می‌دهد. مقاله حاضر به بررسی مفهوم حرام خواری از دیدگاه قرآن پرداخته و پیامدهای حرام خواری از حیث تکوینی و تشریحی آن را با تکیه بر آیات الهی بیان می‌کند. در این اثر با روش اسنادی با مراجعه به آیات قرآن کریم و تفاسیر در ذیل آیات با رویکردی توصیفی - تحلیلی حرام خواری و پیامدهای حرام خواری تبیین شده است. حرام خواری دو گونه است: نخست آنکه خوردن و تصرف در چیزهایی که خوردن آنها حرام ذاتی است؛ مانند حیوانات حرام گوشت، مردار و خون. موارد دیگر تصرف و خوردن چیزهایی که به صورت فی نفسه حرمت ذاتی ندارد؛ اما چون با حرام خواری ارتباط صحیح و مشروعی ندارد و شارع همه راه‌های تصرف آن را حلال نمی‌داند و بعضی راه‌های کسب و اکل آن را حرام می‌داند؛ لذا تصرف و خوردن آن حرام عرضی است، مانند ربا، رشوه و کم‌فروشی.

نتایج به دست آمده از تحقیق نشان می‌دهد که حرام خواری فرد را در حیث تشریحی با چالش‌های چون خروج از فطرت دینی و الهی، تبعیت از اعمال و اهداف شیطان و تکذیب و عدم ایمان به روز جزا و از حیث تکوینی با چالش‌هایی چون ضرر به بدن و افساد آن، زایل شدن عقل، قساوت قلب، ابتلا به انواع بلاها، مرگ ناگهانی و انقطاع نسل مواجه می‌سازد.

کلیدواژه‌ها: قرآن، حرام خواری، آثار (پیامد)، تشریحی، تکوینی.

مقدمه

انسان به صورت طبیعی اولین نیازهای خود را در تأمین خورد و خوراک می‌داند و در این راستا تلاش می‌کند لذا باید دانست که چه خوردن و خوراک‌های در این مسیر هم نیازهای انسان را رفع می‌کند و هم اینکه سعادت و سلامت او را تأمین می‌کند. از سویی دیگر حرام‌خواری و آثار تکوینی و تشریحی جز مسائلی است که در قرآن کریم به آن پرداخته شده است. این توجه و پرداختن قرآن کریم اهمیت و تأثیر این مسئله را در سعادت و سلامت افراد جامعه را بیان می‌کند.

از سویی دیگر با توجه به پیچیدگی امور، به‌ویژه برای انسان کنونی و آگاهی کافی نداشتن به مسئله حرام‌خواری و توجه نداشتن بر آثار مخرب تکوینی و تشریحی و دیده شدن و بروز آثار حرام‌خواری در جامعه کنونی، ما را بر این داشت که به بررسی حرام‌خواری و آثار آن بپردازیم. به عبارت دیگر حرام‌خواری و آثار آن از اموری است که گریبانگیر افراد جامعه است؛ و از سوی دیگر مسئله دوری از حرام‌خواری از دغدغه‌های اسلام برای سعادت و سلامت آحاد امت اسلام است. نبود اثری مستقل در ابعاد تکوینی و تشریحی و لزوم آگاهی کافی در این مسئله، ما را بر این داشت که به بررسی حرام‌خواری و آثار تکوینی و تشریحی آن بپردازیم.

روش مورد استفاده در این تحقیق، روش توصیفی - تحلیلی است. در بخش توصیفی، محقق می‌کوشد آیات مطرح در زمینه حرام‌خواری را از بیان قرآن کریم و تفسیرهای مفسران مورد بررسی و جمع‌آوری قرار دهد. همچنین پیامدهای حرام‌خواری را که در آیات قرآن کریم مطرح شده و یا در بیان مفسران آمده، توصیف کرده، آنگاه ابعاد تکوینی و تشریحی هر یک از آنها را روشن سازد. در این قسمت، محقق دیدگاه قرآن کریم را در رابطه با مفهوم حرام‌خواری مشخص می‌سازد. در ادامه در بخش تحلیلی نیز با توجه به بیان آثار حرام‌خواری در آیات قرآن کریم و تفسیر مفسران و جمع‌بندی عبارات آنها، به پیامدهای تشریحی و تکوینی حرام‌خواری از منظر قرآن کریم پرداخته شده است.

در کتب تفسیری مانند *مجمع البیان، البرهان، نورالتقلین، المیزان و تسنیم*، در ذیل آیاتی که حرام‌خواری یا واژگان همسو با حرام‌خواری در آنها آمده، مطالبی در خصوص عنوان حرام‌خواری بیان شده؛ و در مواردی به بیان راهکارهای جلوگیری از حرام‌خواری اشاره شده است. در مواردی بر روی یک مصداق خاصی تمرکز شده

و در بعضی موارد نگاه تک‌بعدی به مفهوم حرام‌خواری صورت گرفته است. همچنین در کتب روایی، تعداد زیادی احادیث مربوط به حرام‌خواری بیان شده‌اند؛ و در کتب اخلاقی مانند *جامع السعادات* و *گناهان کبیره* نیز مباحث مربوط به حرام‌خواری مورد بررسی قرار گرفته است. در تمامی این موارد به بخشی از پیامدها پرداخته شده و یا ابعاد دیگری را مورد تحلیل و تحقیق قرار داده‌اند. برخی دیگر از پژوهش‌هایی که با موضوع حرام‌خواری یا عناوینی همسو با حرام‌خواری انجام شده، اشاره می‌شود:

کتاب *ریا و حرام‌خواری (سبک زندگی شیطنانی)* (نوری همدانی، ۱۳۹۳)؛ در این اثر اصالت و شرافت انسانی و رابطه انسان با دنیا مورد بررسی و واکاوی قرار گرفته و ابعاد گوناگون آن مورد تحلیل قرار گرفته؛ سپس به بیان عنوان حرام‌خواری پرداخته شده و حرام‌خواری به عنوان کسب حرام مدنظر قرار گرفته است.

مقاله «مال حرام و آسیب‌های اجتماعی» (پورعیسی، ۱۳۹۵)؛ در این پژوهش با پرداختن به مصادیق حرام‌خواری به این امر اشاره می‌کند که حرام‌خواری در معنا و مفهوم، نوعی کسب و اکتساب است. آنگاه آثار و آسیب‌های اجتماعی حرام‌خواری برشمرده و رویکردی آسیب‌شناسانه بر مصادیق اجتماعی روز دارد. نویسنده در این اثر سعی دارد که با توسعه در مصادیق حرام‌خواری به بررسی به‌روزتر مصادیق و تطبیق آنها در عناوین مطرح در جامعه امروزی بپردازد.

مقاله «حرام‌خواری» (همدانی، ۱۳۹۳)؛ در این مقاله معنای حرام‌خواری بیان شده و حرام‌خواری را در لغت کسب درآمد از راه‌های غیرشرعی، مانند رشوه، نزول، کم‌فروشی معنا کرده است. در ادامه به آثار دنیوی و اخروی حرام‌خواری پرداخته و به راهکارهای پرهیز از حرام‌خواری اشاره شده است.

مقاله «آثار مال حرام بر تربیت با تأکید بر آیات و روایات» (هادوی و دهقانی، ۱۳۹۵)؛ نویسندگان در این مقاله به بررسی مال حرام و آثار آن بر تربیت و نیز تحلیل آثار تربیتی مال حرام در ابعاد فردی و اجتماعی پرداخته‌اند.

وجه امتیاز پژوهش حاضر با پژوهش‌های گذشته را می‌توان در موارد زیر خلاصه کرد:

۱. در این پژوهش تعریفی جامع از مفهوم حرام‌خواری بیان شده که حرام‌خواری عرضی (با واسطه) و ذاتی (بی‌واسطه) را شامل می‌شود.

۲. معنای اثر (پیامد)

متخصصان اهل لغت معنای اثر را باقی‌مانده چیزی گویند (ابن‌منظور، ۱۴۱۴ق، ج ۴، ص ۵). عده‌ای به‌نحو اطلاق، باقی‌مانده را معنا کرده‌اند و باقی‌مانده هر چیزی را اثر گفته‌اند (فراهیدی، ۱۴۱۰ق، ۲۳۶). در تمام موارد، باقی‌مانده مطرح است؛ یعنی حصول چیزی که دلالت بر وجود آن می‌کند (راغب اصفهانی، ۱۴۱۲ق، ص ۶۲).

این معنای لغوی نیز در استعمالات قرآنی مورد تأیید است؛ لذا در بیان آثار، به اعمالی اشاره کرده‌اند که از انسان باقی می‌ماند و آثارش در محیط منعکس می‌شود؛ مانند صدقات جاریه، بناها، اوقاف و مراکزی که بعد از انسان باقی می‌ماند و مردم از آن منتفع می‌شوند (مکارم شیرازی و همکاران، ۱۳۷۴، ج ۱۷، ص ۳۳۲). همین‌طور در بیان صاحب قاموس قرآن، مراد از اثر، باقی‌مانده آنهاست (قرشی، ۱۴۱۲ق، ج ۱، ص ۲۲). لذا «به‌طور کلی اثر عبارت است از علامت و نشانه‌ای که از چیزی یا از کسی باقی ماند، خواه بنائی باشد یا دینی، یا بدعتی یا جای پائی و غیر از اینها» (همان).

۳. انواع آثار

آثار حرام‌خواری را با توجه به پیامدهایی که در بیان قرآن کریم و تحلیل و تفسیر مفسران به آن اشاره کرده‌اند، به دو دسته تکوینی و تشریحی تقسیم می‌گردد. در این مقام، نخست به بیان تحلیل آثار تشریحی اشاره می‌گردد و سپس از آثار تکوینی بحث خواهد شد.

۳-۱. آثار تشریحی

الف. خروج از فطرت دینی و الهی

نخستین و بنیادی‌ترین پیامد حرام‌خواری تشریحی، خروج انسان از فطرت دینی و الهی است، طبق بیان قرآن انسان بر فطرت دینی و الهی خلق شده است (روم: ۳۰) و خدا انسان را بر پیروی کردن از فطرت امر کرده است (جوادی آملی، ۱۳۸۴، ص ۲۸). از سوی دیگر زبان وحی و سخن قرآن نیز به لسان فطرت است (همان، ص ۴۰۶)؛ و بیان احکام الهی بر پایه ملاک‌های فطری و مطابق با آن است (همان، ص ۸۲).

طبق مطالب گفته‌شده، برای فطرت در دین الهی جایگاه خاصی در نظر گرفته شده است و فطرت جایگاه ویژه‌ای در بیان قرآن کریم دارد. باتوجه به این اهمیت در تفسیر آیات حرام‌خواری از مفسران بیان شده است که حرام‌خواری باعث خروج حرام‌خوار از فطرت دینی و الهی می‌گردد.

۲. تمام پیامدهای تشریحی و تکوینی حرام‌خواری تبیین شده، و صرفاً به پیامد خاصی از موارد حرام‌خواری تمرکز نکرده است.

۳. در این مقاله تمرکز بحث بر محور خود قرآن کریم است و سعی بر آن شده که در تحلیل حرام‌خواری و بیان پیامدهای آن به خود قرآن کریم رجوع شود. در مواردی هم که به روایات رجوع می‌شود، روایات تفسیری مدنظر هستند که ذیل آیات و برای تفسیر خود آیات حرام‌خواری از طرف معصومان علیهم‌السلام به کار گرفته شده است.

۱. معنای حرام‌خواری

حرام‌خواری یک واژه ترکیبی است؛ اهل لغت کسی را که مال حرام می‌خورد (معین، ۱۳۸۱، ج ۱، ص ۵۸۴) را حرام‌خوار می‌گویند. دهخدا حرام‌خوار را کسی معرفی می‌کند که از کسب درآمد از راه‌های غیرشرعی، مانند: رشوه، ربا، کم‌فروشی و امثال آن را انجام می‌دهد (دهخدا، ۱۳۷۷، ج ۹، ص ۱۱۲۰). این واژه دلالت بر مطلق تصرف در مال غیر می‌کند و چون اولین احتیاج طبیعی انسان در خوردنی‌هاست، نخست در خوردنی‌ها فهم می‌شود؛ حال آنکه اختصاصی به خوردن ندارد و در تمام استعمال‌های زبانی نیز این‌گونه است (طباطبائی، ۱۴۱۷ق، ج ۲، ص ۵۱).

معنای اصطلاحی حرام‌خواری همسو با معنای لغوی است. منشأ حلیت و حرمت خوردن در ارتباط با حلیت و حرمت خوردنی‌هاست. با توجه به این منشأ، حلیت و حرمت خوردنی‌ها خود دارای دو قسم است: نخست «خوردن برخی چیزها حرام ذاتی است؛ مانند خبائث و حیوانات حرام‌گوشت؛ دوم چیزی که حرمت ذاتی ندارد، بلکه فی‌نفسه حلال است؛ لیکن چون با خوردنده ارتباط صحیح و مشروعی ندارد و از آن وی نیست، تصرف و خوردن آن حرام است؛ مانند اینکه تصرف غاصبانه در مال دیگران حرام است؛ هرچند آن دیگری شخصیت حقیقی باشد. جامع همه اقسام خوردنی‌هایی که به‌عنوان ثانوی حرام است؛ نظیر آکل مال ربوی و مانند آن؛ آکل به باطل است و این‌گونه خوراکی‌های حرام تحت این عنوان تحریم شده است» (جوادی آملی، ۱۳۸۹، ج ۸، ص ۴۸۹). حرام‌خواری در خوردن این دو نوع حرام صورت می‌گیرد و خوردنده این موارد حرام‌خوار گفته می‌شود؛ لذا در تمام این موارد گفته می‌شود که حرام‌خواری صورت‌گرفته است و مال حرام خورده شده است؛ همان‌طور که به این معنا در کتب اخلاقی نیز اشاره شده است (دستغیب، ۱۳۸۸، ج ۱، ص ۳۸۴).

است که ای کسانی که ایمان آورده‌اید، به تحقیق شراب و قمار و بت‌ها، یا سنگ‌هایی که برای قربانی نصب شده و چوبه‌های قرعه، پلید و از عملیات شیطان است؛ پس از آنها دوری کنید، شاید که رستگار شوید.

در آیه «إِنَّمَا يُرِيدُ الشَّيْطَانُ أَنْ يُوقِعَ بَيْنَكُمُ الْعَدَاوَةَ وَالْبَغْضَاءَ فِي الْخَمْرِ وَالْمَيْسِرِ وَيَصُدَّكُمْ عَنْ ذِكْرِ اللَّهِ وَعَنِ الصَّلَاةِ فَهَلْ أَنْتُمْ مُنتَهُونَ» (مائده: ۹۱) نیز به اهداف شیطان اشاره دارد، که شیطان می‌خواهد در میان شما به وسیله شراب و قمار عداوت ایجاد کند و شما را از ذکر خدا و از نماز باز دارد؛ آیا با این همه زیان و فساد و با این نهی آکید خودداری خواهید کرد.

در این آیات به تصریح به اهداف و اعمال شیطان اشاره شده است و بیان‌کننده این مطلب است که حرام‌خوار با حرام‌خواری پیرو و دنباله شیطان است و اهداف و اعمال شیطان را تبعیت می‌کند.

از طرف دیگر نیز به این مطلب تصریح شده است که از حلال و طیبات استفاده کنید تا از خطرات شیطان در امان باشد؛ لذا در آیه «يَا أَيُّهَا النَّاسُ كُلُوا مِمَّا فِي الْأَرْضِ حَلَالًا طَيِّبًا وَلَا تَتَّبِعُوا خُطُوَاتِ الشَّيْطَانِ إِنَّهُ لَكُمْ عَدُوٌّ مُبِينٌ» (بقره: ۱۶۸) به مردم گفته شده که ای مردم از آنچه در زمین است، حلال و پاکیزه بخورید و از گام‌های شیطان پیروی نکنید؛ زیرا اینکه او دشمن آشکار شماست.

در این آیات به پیامد کلی حرام‌خواری، یعنی تبعیت از اعمال و اهداف شیطان اشاره شده است و در ادامه به بیان مواردی که از اهداف و اعمال اشاره می‌گردد.

ج. بدعت‌گذاری

بدعت‌گذاری یکی از موارد پیروی اعمال و اهداف شیطان است که در آیه حرام‌خواری «وَلَا تَأْكُلُوا أَمْوَالَكُم بَيْنَكُم بِالْبَاطِلِ وَتُدْلُوا بِهَا إِلَى الْحُكَّامِ لِيَأْكُلُوا فَرِيقًا مِنْ أَمْوَالِ النَّاسِ بِالْإِثْمِ وَأَنْتُمْ تَعْلَمُونَ» (بقره: ۸۸) به آن پرداخته شده است؛ که قرآن کریم در توصیف حرام‌خواری به ادلاء تعبیر آورده است. در این تعبیر به این نکته اشاره شده است که رشوه دادن موجب تحقق یک حکم نامشروع می‌گردد.

«طبق این آیه شریفه، قاضی رشوه‌گیر، در حکم چاه پرلجن در بسته‌ای است که رشوه دهنده با پرداخت رشوه، دلوی تهی به درون چاه دل او می‌افکند تا با این ادلاء، یعنی دلواندازی از درون آن چاه ظرفی لجن، یعنی حکم برخلاف شرع بیرون آورد» (جوادی آملی، ۱۳۸۹، ج ۸، ص ۴۹۹).

مشابه این مطلب در مورد بدعت‌گذاری، درباره رباخواری نیز

در ذیل آیه «حُرِّمَتْ عَلَيْكُمُ الْمَيْتَةُ وَالْدَّمُ وَلَحْمُ الْخِزْيِيرِ وَمَا أُهْلٍ لغيرِ اللَّهِ بِهِ وَالْمُنْحِقَةُ وَالْمَوْقُوذَةُ وَالْمُتَرَدِّيَةُ وَالنَّطِيحَةُ وَمَا أَكَلَ السَّبُعُ إِلَّا مَا ذَكَّيْتُمْ وَمَا ذِيحَ عَلَى النُّصَبِ وَأَنْ تَسْتَقْسِمُوا بِالْأَزْلَامِ ذَلِكُمْ فِسْقٌ» (مائده: ۳) بیان شده است که اسلام به گوشت‌هایی که با طبیعت سازگاری دارد حکم حلیت را جعل کرده است و آنها را تحت عنوان طیبات حلال قرار داده است و دلیل و غایت این امر احیای فطرت بشری است و «در احکام الهی هم، بجز احیاء آثار فطرت که در پس پرده جهل بشر قرار گرفته، ندارد» (طباطبائی، ۱۳۷۴، ج ۵، ص ۲۹۹). و از سوی دیگر قرار دادن حکم حرمت برای برخی خوردنی‌ها باز در راستای فطرت است که خوردن آنها فطرت الهی و دینی را از بین می‌برد.

لذا از سویی شارع جعل احکام حلیت را برای شکوفایی فطرت دنبال می‌کند و به چیزهای امر می‌کند که در پی آن، فطرت را شکوفا کند و این امر در تمام احکام الهی یک قانون و قاعده است و به تبع همین شکوفایی، احکامی را تحریم می‌کند که فطرت را نابود می‌کند و نهی به دوری کردن از حرام‌های نافی فطرت می‌کند.

با توجه به این نکته مطرح‌شده، شکوفایی و از بین رفتن فطرت دینی و الهی همچون یک ترازویی است که هر قدر یک طرف آن سنگین گردد، طرف دیگر آن کم‌رنگ و از بین خواهد رفت.

همچنین در تفسیر آیه «الَّذِينَ يَأْكُلُونَ الرِّبَا لَا يَقُومُونَ إِلَّا كَمَا يَقُومُ الَّذِي يَتَخَبَّطُهُ الشَّيْطَانُ مِنَ الْمَسِّ ذَلِكِ بِأَنَّهُمْ قَالُوا إِنَّمَا الْبَيْعُ مِثْلُ الرِّبَا وَأَحَلَّ اللَّهُ الْبَيْعَ وَحَرَّمَ الرِّبَا فَمَنْ جَاءَهُ مَوْعِظَةٌ مِنْ رَبِّهِ فَاتَّبَعَهَا مَا سَلَفَ وَأَمْرُهُ إِلَى اللَّهِ وَمَنْ عَادَ فَأُولَئِكَ أَصْحَابُ النَّارِ هُمْ فِيهَا خَالِدُونَ» (بقره: ۲۷۵) نیز به این مطلب تأکید شده است که رباخواری باعث انهدام فطرت دینی و الهی می‌گردد (طباطبائی، ۱۴۱۷، ج ۲، ص ۴۱۱). رباخوار با حرام‌خواری خود از راه و روش صحیح که همان راه و روش فطری است، دور می‌گردد و رفته‌رفته با حرام‌خواری حکم فطرت را ساقط می‌کند.

ب. پیروی از اعمال و اهداف شیطان

دومین پیامد تشریحی حرام‌خواری که در آیات به آن پرداخته شده، پیروی از اعمال و اهداف شیطان است. از جمله آیاتی که به این امر به تصریح پرداخت کرده‌اند، موارد ذیل است.

در آیه «يَا أَيُّهَا الَّذِينَ آمَنُوا إِنَّمَا الْخَمْرُ وَالْمَيْسِرُ وَالْأَنْصَابُ وَالْأَزْلَامُ رِجْسٌ مِنْ عَمَلِ الشَّيْطَانِ فَاجْتَنِبُوهُ لَعَلَّكُمْ تُفْلِحُونَ» (مائده: ۹۰) آمده

طرف دیگر از یاد خدا دور می‌گردد و این امری که شیطان برای این کار از خدا تا روز قیامت فرصت گرفته است و این را هدف خود می‌داند و بر آن قسم یاد کرده است.

لذا «مؤمنان باید به ذکر خدا و اقامه نماز بپردازند (احزاب: ۴۱): اما شیطان آنها را از یاد خدا منحرف می‌سازد؛ حتی از نماز که بارزترین مصداق ذکر خداست. ذکر خدا یعنی یاد حق و حقیقت محض که تمام خیرها اثر اوست. مسدود و منحرف شدن از یاد حق همان نسیان حقیقت است که همه شرور از فراموشی آن ناشی می‌شود» (جوادی آملی، ۱۳۸۹، ج ۲۳، ص ۵۲۸).

و. تکذیب و عدم ایمان به روز جزا (معاد)

مورد سوم از پیامدهای تشریحی حرام‌خواری تکذیب و عدم یقین به روز جزاست. برای تحلیل این پیامد توجه به دو نکته نیاز است؛ نخست اینکه در تفسیر آیه «أَلَا يَظُنُّ أُولَئِكَ أَنَّهُمْ مَبْعُوثُونَ» (مطففین: ۱-۴) خطاب به کم‌فروشان است. واژه ظن در همان معانی معروف خود استعمال شده است و ضمیر اشاره اولئک در آیه، به مطففین بازمی‌گردد از طرف دیگر باید توجه داشت که کلمه اولئک برای اشاره به دور، استفاده شده تا بفهماند که «کم‌فروشان از رحمت خدا دورند و منظور از یوم عظیم، روز قیامت است که در آن به عملشان کیفر داده می‌شوند و اگر با ظن و گمان به مسئله قیامت و حساب اکتفا کرد؛ با اینکه اعتقاد به معاد باید علمی و یقینی باشد، برای اشاره به این حقیقت است که در اجتناب از کم‌فروشی احتمال خطر و ضرر آخرتی هم کافی است» (طباطبائی، ۱۳۷۴، ج ۲۰، ص ۳۸۱)؛ و با وجود همین احتمال باید از کم‌فروشی دست بردارد.

دوم اینکه در ادامه آیات خطاب به مطففین ظاهر آیه «الَّذِينَ يُكذِّبُونَ بِيَوْمِ الدِّينِ» (مطففین: ۱۱)، تکذیب به زبان و قولی صریح را نشانگر است. به تبع این بیان، آیه مذمت و سرانجام را شامل کفار می‌کند و فاسقان اهل ایمان داخل در این سرنوشته نمی‌شوند؛ «پس باید بگوییم منظور از مطففین هم، همه کم‌فروشان نیست؛ بلکه مراد کفار کم‌فروش است» (همان). اما آنچه با نکته اول در مورد ظن کم‌فروشان به وقوع قیامت هماهنگ است، بیانگر این نکته است که تکذیب روز قیامت فراگیر است و شامل تکذیب عملی نیز می‌گردد و تنها به تصریح و اشاره لسانی مقید نمی‌گردد. در این صورت مختص کفار نمی‌گردد (طباطبائی، ۱۴۱۷ق، ج ۲۰، ص ۲۳۳).

آمده است؛ کسانی که ربا می‌خورند، در میان مردم قیام و رفتاری ندارند؛ مگر مانند رفتار کسی که شیطان او را به برخورد خود دیوانه کرده و تعادل رفتار او را به هم زده. این بدان سبب است که آنها گفتند: بی‌تردید دادوستد نیز مانند ریاست (بقره: ۲۷۵).

لذا حرام‌خوار، گاهی در بدعت‌گذاری و جعل حکم پیرو و دنباله‌رو شیطان است؛ همان‌طور که شیطان طبق آیه «وَأَنْ تَقُولُوا عَلَى اللَّهِ مَا لَا تَعْلَمُونَ» (بقره: ۱۶۹) به سوی تشریح و بدعت تشویق می‌کند.

د. قطع رابطه انسانی

یکی دیگر از موارد پیروی حرام‌خوار از اعمال و اهداف شیطان، قطع رابطه انسانی است؛ لذا در آیه «إِنَّمَا يُرِيدُ الشَّيْطَانُ أَنْ يُوقِعَ بَيْنَكُمُ الْعَدَاوَةَ وَالْبَغْضَاءَ فِي الْخَمْرِ وَالْمَيْسِرِ» (مائده: ۹۱) به این مورد تصریح شده، که شیطان تنها بر آن است تا با شراب و قمار میان شما دشمنی و کینه افکند و از یاد خداوند و از نماز بازتان دارد. از جمله اهداف شیطان ایجاد دشمنی بین مردم است تا از این طریق بتواند روابط بین آنها را از بین ببرد.

لذا خداوند خمر و میسر از اعمال شیطان معرفی می‌کند و «هدف شیطان در وسوسه به خمر و میسر، ایجاد عداوت و کینه میان انسان‌ها و قطع شدن رابطه مردمی و به تبع آن فاسد شدن جامعه است» (جوادی آملی، ۱۳۸۹، ج ۲۳، ص ۵۲۶).

هـ. قطع رابطه الهی

قطع رابطه الهی، مورد دیگری از اعمال و اهداف شیطان است که حرام‌خوار از آن پیروی و تبعیت می‌کند؛ به نوعی از اهداف و اعمال، یعنی قطع رابطه الهی به صورت کلی در آیات وارد شده است. در آیه آمده است: «اسْتَحْوَذَ عَلَيْهِمُ الشَّيْطَانُ فَأَنسَاهُمْ ذِكْرَ اللَّهِ أُولَئِكَ حِزْبُ الشَّيْطَانِ أَلَا إِنَّ حِزْبَ الشَّيْطَانِ هُمُ الْخَاسِرُونَ» (مجادله: ۱۹)؛ هدف شیطان به فراموشی سپردن یاد خداست. در اینجا نیز شیطان بر آنها چیره شده و یاد خدا را از خاطر آنها برده است؛ آنها حزب شیطان‌اند، بداندید حزب شیطان زبان کاران‌اند.

اما در مورد خصوص تبعیت و پیروی حرام‌خوار از شیطان در آیه «إِنَّمَا يُرِيدُ الشَّيْطَانُ أَنْ يُصَدِّكُمْ عَنْ ذِكْرِ اللَّهِ وَعَنِ الصَّلَاةِ فَهَلْ أَنتُمْ مُنْتَهُونَ» (مائده: ۹۱) آمده است که شیطان حرام‌خوار را از یاد و ذکر خدا دور می‌کند. هر قدر حرام‌خوار در این مسیر قدم بردار از

از جمله موارد دیگر افساد و ضرر حرام‌خواری، وجود انواع مریضی‌ها و انگل‌هایی است که اسلام خوردن آنها را حرام کرده است؛ از جمله گوشت خوک که دارای انواع انگل‌های مضر و خطرناک برای بدن انسان است.

طبق گفته محققان، تنها کرم تریشین کافی است که در یک ماه ۱۵ هزار تخم‌ریزی کند و در انسان سبب پیدایش امراض گوناگونی مانند کم‌خونی، سرگیجه، تب‌های مخصوص اسهال، دردهای روماتیسمی، کشش اعصاب، خارش داخل بدن، تراکم پیه‌ها، کوفتگی و خستگی، سختی عمل جویدن و بلعیدن غذا و تنفس و غیره گردد (مکارم شیرازی و همکاران، ۱۳۷۴، ج ۱، ص ۵۸۷).

اینها بخشی از ضررهای حرام‌خواری و افساد آن در بدن انسان است. در همین راستا روایتی از امام صادق^ع در تفسیر آیات حرام‌خواری وارد شده است که از امام سؤال شد که خداوند به چه علت و چرا خوردن مردار و خوک و خون را تحریم کرده است؟ امام صادق^ع فرموده‌اند علت اینکه خدای متعال این‌گونه موارد را بر بندگان خود تحریم کرده، این است که خداوند متعال که انسان را خلق کرده بهتر از هر کسی با ساختمان بدن بندگان و مخلوقات خود آشناست و بهتر از هر کسی می‌داند که چه چیزی برای آنها مضر و چه چیزی سودمند و مفید و مایه قوام آنهاست؛ لذا خداوند آنچه را مفید بوده حلال کرده و آنچه را مضر بوده حرام کرده است (طباطبائی، ۱۴۱۷ق، ج ۵، ص ۱۹۲).

۴-۲. انقطاع نسل

از دیگر پیامدهای شوم تکوینی حرام‌خواری انقطاع نسل انسانی است. در ذیل تفسیر آیه ۳ سوره «مائده» مربوط به حرام‌خواری، از امام صادق^ع در مورد علت حرمت مصادیق حرام‌خواری سؤال شده است؛ ایشان به این اثر حرام‌خواری این‌گونه اشاره کرده‌اند: اما میت‌ه بدین جهت تحریم شده که هر کس از آن بخورد، نسلش قطع می‌شود (بحرانی، ۱۴۱۶ق، ج ۲، ص ۲۲۲).

در مورد چگونگی انقطاع نسل و علل آن توسط حرام‌خواری، به این مورد نیز اشاره شده است که مطلب را روشن‌تر می‌کند: طبق گفته محققان در ذیل آیات خمر و میسر، «کسی که در حین انعقاد نطفه مست است، ۳۵ درصد عوارض الکلی حاد را به فرزند خود منتقل می‌کند و اگر زن و مرد هر دو مست باشند، صددرصد عوارض

با توجه به این دو نکته که از طرفی ظن به مسئله قیامت در مورد مطفین مطرح می‌گردد و اینکه تکذیب عملی مطرح است، فقط کفار را شامل نیست؛ بیانگر این نکته است که حرام‌خواری باعث تکذیب روز قیامت است. حرام‌خوار همواره در گناه خود غوطه‌ور است و به تجاوزها پیوسته دامن می‌زند و منکر قیامت است. اگر منکر قیامت نبود، پیوسته به‌سوی تجاوزگری نمی‌رفت و قانون‌های الهی را به رسمیت می‌شناخت و باورداشت که برای همه کردارهای خود باید جوابگو باشد.

۴. آثار تکوینی

۴-۱. ضرر به بدن و افساد آن

ضرر به بدن و افساد آن، اولین پیامد تکوینی حرام‌خواری است که در ذیل آیات حرام‌خواری به آن اشاره شده است. طبق آنچه در ذیل امثال آیات «إِنَّمَا حَرَّمَ عَلَيْكُمُ الْمَيْتَةَ وَالدَّمَ وَلَحْمَ الْخَنزِيرِ» به آن اشاره شده، انسان نیز مانند دیگر حیوانات دارای دستگاه گوارش است؛ یعنی دارای دستگاهی است که مواد را هضم و در خود جذب می‌کند. این عمل در تمام حیوانات رخ می‌دهد تا بتواند ادامه حیات دهد و بقای خود را تضمین کند.

از لحاظ طبیعی، مانعی نیست که هر چیزی را بخورد؛ اما «تنها مانعی که از نظر طبع تصور دارد، این است که آن غذا برای آن موجودات ضرر داشته باشد و یا مورد تنفر آنها باشد. از طرف دیگر حکم عقل است که اجتناب از خوردن هر گوشتی که ضرر جسمی یا روحی دارد را واجب دانسته است. اسلام هر گوشتی که به نمو جسم ضرر برساند را حرام کرده است» (طباطبائی، ۱۳۷۴، ج ۵، ص ۲۹۹). لذا با وقوع حرام‌خواری ضرر و افساد بدن حاصل می‌شود.

در مورد چگونگی ضرر به بدن و افساد آن، می‌توان به مطلبی که در ذیل دیگر آیات حرام‌خواری آمده، اشاره کرد که به بیان مضرات می‌گساری اشاره می‌کند. این عمل حرام‌خواری آثار فراوانی، همچون اختلال «در معده، و روده، و کبد، و شش، و سلسله اعصاب و شرایین و قلب و حواس ظاهری، چون بینایی و چشایی و غیر آن پدید می‌آورد که پزشکان حاذق قدیم و جدید، تألیفات بسیاری در مضرات آن نوشته و آمارهای عجیبی در این زمینه ارائه داده‌اند که از کثرت مبتلایان به انواع مرض‌های مهلکی که از این سم مهلک ناشی می‌شود، خبر می‌دهد» (همان، ج ۲، ص ۲۹۰).

از انتظار نیست؛ دیگر کسی که همنشین و دوست اوست، از دست او در امان نیست (طباطبائی، ۱۳۷۴، ج ۵، ص ۳۰۹). از سویی دیگر به این تأثیر در علم تغذیه نیز اشاره کرده است. در علم غذائشناسی نیز به این وجه که انسان با غذاهایی که می‌خورد باعث گرفتن خصوصیات آنها می‌شود، این‌گونه اشاره شده است: «امروزه در علم غذائشناسی ثابت شده که غذاها از طریق تأثیر در غده‌ها و ایجاد هورمون‌ها در روحيات و اخلاق انسان اثر می‌گذارند. از قدیم نیز تأثیر خون‌خواری در قساوت و سنگ‌دلی به تجربه رسیده و حتی ضرب‌المثل شده است» (مکارم شیرازی و همکاران، ۱۳۷۴، ج ۱، ص ۵۸۷). در این پیامد از حرام‌خواری می‌توان ریشه‌های ناهنجاری‌ها و وقوع قتل فرزندان توسط والدین و یا والدین توسط فرزندان را در جامعه کنونی نیز ردیابی کرد.

۴-۳. زایل شدن عقل

مورد دیگری که از پیامدهای تکوینی حرام‌خواری زائل شدن عقل حرام‌خوار است. یکی از شاخص‌های متمایزکننده انسان از سایر حیوانات، عقل انسان است که در قرآن کریم نیز به شدت به آن تأکید شده است. با توجه اهمیت و جایگاه عقل و تعقل برای انسان، مشاهده می‌کنیم که عقل در صورت حرام‌خواری در تصرفات خود، به صورت نامنظم عمل می‌کند؛ ادراک انسان حرام‌خوار در حال مستی و خمار بودن، مختل می‌گردد و این امر به وضوح دیده می‌شود و قابل رد و انکار نیست: «اگر در قرآن کریم از شراب، قمار، تقلب، دروغ و امثال این گناهان نهی شده است برای این است که این‌گونه اعمال ویرانگر عقل اند و بدترین عملی که حکومت عقل را باطل می‌سازد، در میان اعمال، شرب خمر و در میان اقوال، دروغ است» (طباطبائی، ۱۳۷۴، ج ۲، ص ۲۹۰).

این‌گونه اعمال، خط بطلانی بر حکومت و سازمان عقل می‌کشد. حرام‌خواری بنیان انسانیت را منهدم کرده و تهدیدی برای انسانیت انسان است. خمر مانند آب دریا شور است. حرام‌خوار هر قدر از آن می‌نوشد بیشتر مشتاق نوشیدن می‌گردد و حال آنکه سیرابی در کار نیست و آخر کار هلاکت و زوال عقل انسان است.

۴-۴. ابتلاء به انواع بلاها

ابتلاء به انواع بلاها از دیگر پیامدهای تکوینی حرام‌خواری است، که

حادث در بچه ظاهر می‌شود؛ برای اینکه به اثر الکل در فرزندان بهتر توجه شود، آماری زیر قابل توجه است: کودکانی که زودتر از وقت طبیعی به دنیا آمده‌اند، از پدران و مادران الکی ۴۵ درصد، و از مادران الکی ۳۱ درصد، و از پدران الکی ۱۷ درصد بوده‌اند. کودکانی که هنگام تولد توانایی زندگی را ندارند، از پدران الکی ۶ درصد، و از مادران الکی ۴۵ درصد؛ کودکانی که کوتاه‌قد بوده‌اند، از پدران و مادران الکی ۷۵ درصد و از مادران الکی ۴۵ درصد بوده است؛ کودکانی که فاقد نیروی کافی عقلانی و روحی بوده‌اند، از مادران و از پدران الکی نیز ۷۵ درصد بوده است» (مکارم شیرازی و همکاران، ۱۳۷۴، ج ۲، ص ۱۲۵). با توجه به آنچه که هم علم طب و هم تفسیر آیات از زبان مفسران واقعی قرآن آن را بیان می‌کند، انقطاع نسل از جمله پیامدهای تکوینی حرام‌خواری است.

۴-۳. مرگ ناگهانی

مرگ ناگهانی از دیگر موارد پیامدهای تکوینی حرام‌خواری است که به آن اشاره شده است. طبق آنچه در ذیل تفسیر آیات حرام‌خواری وارد شده، حرام‌خواری باعث مرگ ناگهانی فرد حرام‌خوار می‌گردد. از امام صادق (ع) در مورد عاقبت کسی که مردار می‌خورد، سؤال شد؛ ایشان در جواب این‌گونه فرمودند که کسی که مردار می‌خورد به مرگ ناگهانی می‌میرد (عروسی حویزی، ۱۴۱۵ق، ج ۱، ص ۱۵۴، ح ۴۹۷). این‌گونه موارد که از بیان مفسران قرآن کریم به این حقیقت اشاره می‌گردد، کاشف از علل ناگهانی مرگ‌ومیر در جامعه حرام‌خوار است.

۴-۴. قساوت قلب

قساوت قلب مورد دیگری از آثار و پیامد حرام‌خواری است که ذیل آیات حرام‌خواری به آن اشاره شده است. طبق آنچه از کلام نورانی ائمه اطهار (ع) در تفسیر آیات بیان شده، خون‌خواری باعث بروز قساوت قلب در انسان می‌گردد و انسان را قسی‌القلب می‌گرداند و خوی انسانی انسان را از او گرفته و آن را به سوی خوی حیوانات درنده سوق می‌دهد و انسان را چون سگ‌ها می‌گرداند.

در این رابطه از امام صادق (ع) روایت شده اگر انسان خون بخورد؛ مانند حیوانات درنده و سگ‌ها درنده شده و لطافت قلب خود را از دست می‌دهد و قسی‌القلب می‌گردد. این روند کاسته شدن رحمت و رأفت تا جایی ادامه پیدا می‌کند که دیگر کشتن والدین و فرزند، دور

حرام خواری دارای پیامدهای تکوینی و تشریحی در بیان قرآن کریم است و پیامدهای حرام خواری در بعد تشریحی دارای پیامدهای خروج از فطرت دینی الهی و پیروی از اعمال و اهداف شیطان (همچون بدعت گذاری، قطع رابطه انسانی، قطع رابطه الهی)، عدم ایمان به روز جزاست؛ و در بعد تکوینی، پیامدهای ضرر به بدن و افساد آن، انقطاع نسل، مرگ ناگهانی، قساوت قلب، زایل شدن عقل و ابتلا به انواع بلاها را به همراه دارد.

منابع

- ابن منظور، محمد بن مکرّم، ۱۴۱۴ق، *لسان العرب*، چ سوم، بیروت، دارالفکر.
- بحرانی، سیدهاشم، ۱۴۱۶ق، *البرهان فی تفسیر القرآن*، تهران، بنیاد بعثت.
- پورعسی، حمید، ۱۳۹۵، «مال حرام و آسیب‌های اجتماعی»، *علوم انسانی اسلامی*، ش ۱۰، ص ۶۷-۵۷.
- جوادی آملی، عبدالله، ۱۳۸۴، *وحی و نبوت در قرآن*، تحقیق علی زمانی قمشه‌ای، چ دوم، قم، اسراء.
- _____، ۱۳۸۹، *تفسیر تسنیم*، قم، اسراء.
- حسینی، حسین بن احمد، ۱۳۶۳، *تفسیر اتنا عشری*، تهران، میقات.
- دستغیب، عبدالحسین، ۱۳۸۸، *گناهان کبیره*، قم، دفتر انتشارات اسلامی.
- دهخدا، علی اکبر، ۱۳۷۷، *لغتنامه دهخدا*، چ دوم، تهران، روزنه.
- راغب اصفهانی، حسین بن محمد، ۱۴۱۲ق، *مفردات الفاظ القرآن*، تحقیق و تصحیح صفوان عدنان داودی، لبنان، دارالعلم.
- طباطبائی، سیدمحمدحسین، ۱۳۷۴، *المیزان فی تفسیر القرآن*، ترجمه سیدمحمدباقر موسوی همدانی، چ پنجم، قم، جامعه مدرسین.
- _____، ۱۴۱۷ق، *المیزان فی تفسیر القرآن*، چ پنجم، قم، جامعه مدرسین.
- عروسی حویزی، عبدعلی، ۱۴۱۵ق، *تفسیر نورالتقلین*، تحقیق سیدهاشم رسولی محلاتی، چ چهارم، قم، اسماعیلیان.
- عباشی، محمد بن مسعود، ۱۴۱۵ق، *تفسیر عباشی*، تحقیق سیدهاشم رسولی محلاتی، تهران، چاپخانه علمیه.
- فراهیدی، خلیل بن احمد، ۱۴۱۰ق، *کتاب العین*، تحقیق و تصحیح مهدی مخزومی و ابراهیم سامرائی، چ دوم، قم، هجرت.
- قرشی، علی اکبر، ۱۴۱۲ق، *قاموس قرآن*، چ ششم، تهران، دارالکتب الاسلامیه.
- محمد، معین، ۱۳۸۱، *فرهنگ معین*، چ چهارم، تهران، کتاب راه نور.
- مکارم شیرازی، ناصر و همکاران، ۱۳۷۴، *تفسیر نمونه*، تهران، دارالکتب الاسلامیه.
- نوری همدانی، محمدجواد، ۱۳۹۳، *ربا و حرام خواری (سبک زندگی شیطانی)*، قم، برگ فردوس.
- هادوی، اصغر و روشن دهقانی، ۱۳۹۳، «آثار مال حرام بر تربیت با تأکید بر آیات و روایات»، *پژوهشنامه تقلین*، دوره اول، ش ۴، ص ۶۷۲-۶۵۵.
- همدانی، مصطفی، ۱۳۹۳، «حرام خواری»، در: سایت پژوهشکده باقرالعلوم.

در آیات حرام خواری به آن اشاره شده است. در تفسیر آیه «إِنَّ الَّذِينَ يَأْكُلُونَ أَمْوَالَ الْيَتَامَىٰ ظُلْمًا إِنَّمَا يَأْكُلُونَ فِي بُطُونِهِمْ نَارًا وَ سَيَصْلُونَ سَعِيرًا» (نساء: ۱۰)، از وجود مبارک پیامبر اکرم ﷺ روایتی وارد شده که فرموده‌اند برای کسی که مال یتیم را به ظلم می‌خورد دو نوع عقوبت در نظر گرفته شده است؛ نخستین عقوبت آن در همین دنیا محقق می‌گردد که آن خوف ابتلا به انواع بلاهاست. عقوبت دیگر آنکه در آخرت روی می‌دهد، آتش جهنم است (حسینی، ۱۳۶۳، ج ۲، ص ۳۶۳)؛ لذا کسانی که مال یتیم را به صورت ظلم کردن می‌خوردند، حرام خواری‌اند که به انواع بلاها مبتلا می‌گردند و وبال خوردن مال یتیم در این دنیا گریبانگیر حرام خوار می‌گردد.

در مورد دیگر در ذیل آیه «وَالِی مَدَیْنٍ أَخَاهُمْ شُعَیْبًا قَالَ يَا قَوْمِ اعْبُدُوا اللَّهَ مَا لَكُمْ مِنْ إِلَهٍ غَيْرُهُ وَ لَا تَتَّقُوا الْمَكِیَالَ وَ الْمِيزَانَ إِنِّي أَرَاكُمْ بِخَيْرٍ وَ إِنِّي أَخَافُ عَلَيْكُمْ عَذَابَ یَوْمٍ مُحِیطٍ» (هود: ۸۴) نیز آمده است که خدا به حضرت شعیب وحی کرد تا به مردم خود بگوید در معاملات، ترازو و قاپان را به سود خود، زیاد و به ضرر مردم، کم نگیرید؛ که سزای این عمل شما عذابی دردناک است. در تفسیر این آیه از لسان امام صادق ﷺ از پیامبر اکرم ﷺ نقل شده است که در میان خود از مکیال و موزون کم مگذارید؛ که در این صورت عقوبت الهی شما را فرا خواهد گرفت و از جمله عقوبت الهی قحطی و نقصان است (عباشی، ۱۴۱۵ق، ج ۲، ص ۳۹۰). در این بیان نیز به یکی از مصادیق ابتلا به بلاها، یعنی قحطی اشاره شده، که نشان‌دهنده پیامد حرام خواری است.

نتیجه‌گیری

قرآن کریم یکی از منابع اصلی برای فهم شریعت مقدس اسلام و از منابع اربعه شریعت است و در همین راستا برای فهم مطالب غنی اسلام یکی از طرق نورانی و پرارزش است؛ که در این منبع نورانی از ابعاد گوناگون شریعت مقدس سخن به میان آمده است. سعادت و سلامت انسان از موضوعات ویژه مورد نظر شارع و شریعت است؛ لذا بحث حرام خواری و پیامدهای تشریحی و تکوینی آن در جای جای این منبع نورانی اشاره شده است.

حرام خواری اصطلاحی شامل حرام خواری ذاتی و عرضی، در تمام مواردی گفته می‌شود که حرام خواری صورت گرفته و مال حرام خورده شده است؛ همچنان که مراد از خوردن مال یتیم و مال ربوی، منظور از حرام بودن، تمام تصرفات است.